

Antakya’ya Rihle: Antakya’nın Muhaddis Misafirleri

İsmail KURT

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Theology,
Department of Hadith
Hatay / Turkey
ismail.kurt@mku.edu.tr
orcid.org/0000-0002-9873-9369

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 4 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Nisan / April 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 25 **Sayfa /Page:** 222-254

Atıf / Cite as: Kurt, İsmail. “Antakya’ya Rihle: Antakya’nın Muhaddis Misafirleri [The Rihla to Antakya: The Guest Muhaddiths of Antakya]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 25 (June 2025): 222-254.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1632709>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Rihla to Antakya: The Guest Muhaddiths of Antakya

Abstract

The narrator mobility, termed "Rihle," held a very important place in the transmission of hadiths, which are the fundamental source of the Islamic religion, to different regions. One of the places is the city of Antakya, a part of the region known as Sughur, located between Byzantine and Islamic territories. The subject of this study is the narrators who came to the city of Antakya and called Antaki after this journey. The main topics of the research are who came to this city and in what time period, what kind of accumulation they had in terms of hadith science, and their status in terms of rijal criticism.

While there are different studies with similar content to our work, the main focus of our examination is the narrators who came to the city of Antakya from outside and settled there, or those who, even if they went to other regions, became so associated with this city that they acquired the nisba "Antaki." Therefore, our study fills a gap in the field in this respect. In this context, a general search was conducted using the expressions "سكن أنطاكية" and "نزل أنطاكية", and 25 narrators were identified. Biographical works, narrator criticism sources, and books containing hadiths were scanned for these narrators via al-Maktabatu's-Shamela, and analyses were made the findings.

Although the homelands of the narrators show diversity, it is seen that they were largely from the present-day Iraq and Syria regions. Iraq stands out more prominently. The arrival times of the narrators were generally determined as the 3rd century of Hijra. This period, on the one hand, represents the most vibrant date range for the science of Hadith, while on the other hand, it corresponds to a period when various political and scientific discussions, such as the Mihna, also took place. Although concrete reasons for the narrators mobility towards Antakya could not be determined, some estimations can be made. Accordingly, matters such as acquiring knowledge and spreading scientific accumulation to different cities, and being in a central location like Antakya, must have been the primary sources of motivation.

Considering the development course of the science of Hadith, it can be stated that the time interval in which the narrator mobility took place has an important place in terms of its impact on the scientific environment of the city of Antakya. In other words, the people around Antakya had the opportunity to access the hadith

accumulation in cities such as Baghdad, Kufa, and Damascus, through the narrators who came to the city. Expressions indicating that the people of Antakya listened to hadiths from some of those narrators clearly reveal this situation. Furthermore, it has been observed that some of the narrators transmitted hadiths in different cities by mentioning their "Antaki" nisba. This situation points to a more detailed aspect of intercity scientific interaction and information exchange. It is seen that the narrators who came to the city of Antakya and about whom evaluations were made are generally characterized by expressions of authentication (tawsîq), but some narrators were also criticized for their dabts. In addition to these, claims were found about one narrator narrating fabricated hadiths and another being an adherent of bid'ah. Furthermore, no evaluation terms were found for some narrators.

Revealing the status of the individuals who came to Antakya in terms of their narration activity is also an important topic. According to the findings obtained, some of these individuals show connections with famous muhaddiths who wrote books in the 3rd century of Hijra. However, it should be emphasized that this situation is limited. In terms of hadith narration activities, it is seen that sources other than the *Kutub-i Sitte* are more frequently involved. In this regard, books such as *al-Mu'jam al-kabir*, *el-Mu'jam al-awsat*, *el-Mu'jam al-sagîr*, *Musnad Shamiyyin*, *al-Mustahrec*, *al-Mustadrak*, *al-Wara'*, *al-Tawbah*, *el-Jihad*, *Sharh Meani'l-athar*, *Sharh Mushkil al-athar*, and *Tafsiru'l-Kur'ani'l-'azim* can be mentioned. Moreover, although rarely, the narrations of some narrators who are the subject of our study are also found in book of uşul and sualat (questions about hadith). Among above works, those of Tabarani are particularly prominent. A possible reason for this is that Tabarani compiled works to collect the narrations of the people of Damascus.

Keywords: Hâdîth, al-Jarh wa-l-ta'dîl, Rihla, Antakya, Antakya's Narrators.

Antakya'ya Rihle: Antakya'nın Muhaddis Misafirleri

Öz

Rihle olarak isimlendirilen râvî hareketliliği İslâm dininin temel kaynağı olan hadislerin farklı beldelere taşınmasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kapsama giren yerlerden birisi de Bizans ile İslam bölgeleri arasında Sugûr ismiyle anılan bölgenin bir parçası olan Antakya şehridir. Bu çalışmanın

konusunu da Antakya şehrine gelmiş ve Antakî nisbesini alarak bu şehirle anılmış râviler oluşturmaktadır. Bu şehre kimlerin hangi zaman diliminde geldiği, hadis ilmîne dair hangi birikimlere sahip oldukları ve ricâl tenkidi açısından durumları araştırmanın temel başlıklarını oluşturmaktadır.

Mevcut çalışmayla benzer muhtevaya sahip farklı araştırmalar bulunmakla birlikte bu incelememizin temel odak noktasını Antakya şehrine dışarıdan gelerek oraya yerleşen ya da başka bölgelere gitse de Antâkî nisbesini alacak derecede bu şehirle anılan râviler oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmamız bu yönüyle alandaki bir boşluğu gidermektedir. Bu bağlamda “سكن أنطاكية” ve “نزل أنطاكية, نزل أنطاكية” ifadeleri üzerinden genel bir tarama gerçekleştirilmiş ve 25 râvi tespit edilmiştir. Söz konusu râviler hakkında el-Mektebetü's-şâmîle üzerinden biyografi türü eserler, ricâl tenkit kaynakları ve hadisleri içeren eserler taranmış ve elde edilen bulgular üzerinden analizler yapılmıştır.

Antakya'ya gelen râvilerin memleketleri çeşitlilik arz etmekle birlikte büyük oranda bugünkü Irak ve Şam bölgesinden oldukları görülmektedir. Bu ikisi arasında Irak daha fazla ön plana çıkmaktadır. İncelemeye konu olan râvilerin Antakya şehrine geliş zamanları da genel olarak III. asır olarak tespit edilmiştir. Bu dönem bir açıdan Hadis ilminin en canlı olduğu tarih aralığını ifade ederken diğer yandan Mihne gibi çeşitli siyasî ve ilmî tartışmaların da yaşandığı zaman dilimine karşılık gelmektedir. Her ne kadar Antakya'ya doğru gerçekleşen râvi hareketliliği için somut gerekçeler tespit edilemese de eldeki veriler üzerinden bazı tahminlerde bulunulabilir. Buna göre ilim elde etme ve ilmî birikimi farklı şehirlere yayma, Antakya gibi merkezi bir yerde olma vb. gibi hususlar temel motivasyon kaynağı olmalıdır.

Hadis ilminin gelişim seyri dikkate alındığında râvi hareketliliğinin gerçekleştiği zaman aralığının Antakya şehrinin ilmî ortamına etki etme açısından önemli bir yere sahip olduğu dile getirilebilir. Başka bir ifadeyle Antakya civarındaki insanlar şehre gelen râviler üzerinden Bağdat, Kûfe, Dımeşk gibi hadis ilmine dair faaliyetlerin yoğun olduğu şehirlerdeki ilmî birikime ulaşma imkanı elde etmişlerdir. Antakya ehlinin şehre gelen bazı kimselerden hadis dinlediğine dair ifadeler bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca incelemenin konusu olan râvilerden bazılarının da Antâkî nisbesi zikredilmek suretiyle farklı şehirlerde hadis aktardığı görülmüştür. Bu durum şehirler arası ilmî etkileşim ve bilgi alışverişinin daha detaylı bir yönüne işaret etmektedir.

Antakya şehrine gelen ve haklarında değerlendirme yapılan râvilerin genel olarak tevsik ifadeleriyle nitelendirildiği, bununla birlikte bazı râviler hakkında da zabt kusurlarına işaret edildiği görülmektedir. Bunlara ilaveten bir râvinin uydurma rivâyet aktardığı, başka bir râvinin de bid'at ehli olduğuna dair iddialar da tespit edilmiştir. Ayrıca bazı râviler hakkında da herhangi bir değerlendirme lafzına ulaşılamamıştır.

Rivâyet faaliyeti açısından Antakya'ya gelen isimlerin durumlarının ortaya konulması da önemli bir başlıktır. Buna göre elde edilen bulgular, söz konusu isimlerden bazılarının III. asırda eser kaleme almış meşhur muhaddislerle irtibatlarını göstermektedir. Ancak bu durumun kısıtlı olduğu vurgulanmalıdır. Hadis rivâyet faaliyetleri açısından daha çok *Kütüb-i Sitte* dışı kaynakların söz konusu olduğu görülmektedir. Bu noktada *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat*, *el-Mu'cemü'l-sağîr* ve *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, *Müstahrec*, *Müstedrek*, *el-Verâ'*, *et-Tevebe*, *el-Cihâd*, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* gibi eserler zikredilebilir. Ayrıca nadiren de olsa usûl ve suâlât türü eserlerde de çalışmamıza konu olan râvilerin nakilleri yer almaktadır. Yukarıdaki eserler arasında özellikle Taberânî'nin kitapları ön plandadır. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında Taberânî'nin, Şamlıların rivayetlerini toplamak üzere eser kaleme alması zikrolunabilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Cerh-ta'dîl, Rihle, Antakya, Antakyalı Râviler.

Giriş

Kadim bir şehir olan Antakya; doğu-batı, kuzey-güney doğrultusunda coğrafi bir geçiş yeri olup tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.¹ Hz. Ömer (öl. 23/644) zamanında fetholunmasıyla birlikte Müslümanlara yurt olan bu bölge, söz konusu tarihî vasfını devam ettirmiştir. Antakya; konum olarak Tarsus, Malatya ve Erzurum hattını

¹ Daha geniş bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

ifade eden ve Müslüman Araplar tarafından Sugûr² ya da Avâsım³ olarak tarif edilen bölgeye dâhildir. Bu bölge hem askerler hem de çeşitli İslâm beldelerinden kopup gelerek cihada katılmak isteyen gönüllü asker veya ilim adamları için de cazip bir mıntıkadır.⁴ Özellikle hadis râvileri için bu yolculuklar rihle olarak isimlendirilmiştir. Genelde herhangi bir yer özelde ise Antakya merkeze alındığında hem başka beldelere giden hem de Antakya'ya gelen râviler söz konusu yolculukların failleridir.⁵ Râvi hareketliliği bağlamında rihleyi aşan başka bir fiziksel hareketlilik ise herhangi bir bölgeye yerleşme/uzunca bir süre bulunma şeklindedir. Bu durumun genellikle gidilen coğrafyadaki ilmî birikime müspet etki etmesi beklenir. Bunun bölgesel yakınlık açısından en güzel örneklerinden birisi de Tarsus şehridir.⁶ Bu şehirde Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889) gibi 150 civarında muhaddis ikamet etmiş ve şehrin İslâmlaşmasına önemli katkılar sunmuştur.⁷

Hadis râvileri hakkında kaleme alınan eserler, Antakya'ya çeşitli isimlerin yerleştiğine ya da uzunca bir süre orada bulunmak üzere

² Sugûr, dârülislâm adı verilen İslâm ülkesiyle dârülharp denilen gayri müslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. Sugûr hakkında daha fazla bilgi almak için bk. Casım Avcı, "Sugûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009).

³ İslâm ordularının cihad maksadıyla sınırdan uzaklaştıkları zaman veya gazâdan dönerken ülkeye girmeden önce düşman saldırılarına karşı sığınıp korundukları bölgelere verilen isimdir. Avâsım hakkında daha fazla bilgi almak için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991).

⁴ Ali Osman Ateş, "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Alimleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2002), 9; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024), 266-267.

⁵ Rihle hakkında daha fazla bilgi almak için bk. Yusuf Açikel, *Hadisler Uğrunda İlmî Seyahetler/Rihle* (Ankara: Nobel Yayın, 2020); Hâbil Nazlıgöl, "Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fî Talebi'l- Hadis)", *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 13-37; Erdoğan Köycü, "Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan 'er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs'in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 407-423.

⁶ Bu konuda bk. Abdülkâdir Evgin, *İlk Dönem Tarsuslu Hadis Âlimleri* (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2011).

⁷ Abdülkâdir Evgin, "Tarsuslu Hadis Âlimlerinin Rivayetlerinde Ahlakî Motifler", *Türkiye Diyanet Vakfı*, (ts.), 258.

kaldığına dair ifadeler barındırmaktadır. İlmî bir vasfa sahip insanların bu hareketliliği genel olarak müspet etkiyi de beraberinde getirir. Ancak bunun tespitinin ortaya konulması gerektiğinde birkaç önemli noktaya dair değerlendirmeler yapılması önemlidir. Bunlardan ilki kimlerin, hangi amaçlarla söz konusu hareketliliği gerçekleştirdiğidir. Daha sonra söz konusu isimlerin ilmî birikimleri ile temas halinde oldukları hocaları ve geldikleri bölgedeki yeni tanıştıkları kimseler ya da bulundukları ilmî ortamlar belirlenmelidir. Buna ilaveten ricâl ilminden de istifade edilerek söz konusu kişilerin iştigal ettikleri hadis ilmi açısından durumlarının da tespit edilmesi elzemdir. Bu aşamalardan hareketle hadis ilmi açısından bölgesel hareketliliğin herhangi bir şehre etkisi ölçülebilecektir. Başka bir ifadeyle Antakya'ya gelip oraya yerleşen ya da daha uzun bir süre konaklayan kimselerin bu şehre ilmî katkısı ortaya konulabilmektedir.

Günümüz akademik çalışmaları arasında Antakya ve hadis temalı bazı araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilk olarak “Klasik Hadis Kitaplarında Rivayetleri Bulunan Antakyalı Hadis Âlimleri” isimli çalışmaya işaret etmeliyiz. Yazar Tuzcu, bu eserde Antakya'da yaşayan ve klasik hadis kitaplarında nakilleri bulunan râvileri konu edinerek Antakyalı muhaddislerin hadis ilmine katkılarını ortaya koymaya gayret etmiştir. Eserde sınırlılık olarak Antâkî nisbesinin belirlenmesi⁸ söz konusu nisbenin kullanılmadığı râvileri dışarıda bırakmaktadır. Bu sebeple daha sonradan buraya gelerek yerleşen ya da uzun bir müddet buranın misafiri olan ancak söz konusu nisbe ile anılmamış kimselerin incelenmesi bu mevzuda Antakya üzerine yapılan çalışmalara katkı sunacaktır.⁹ Ayrıca hem bu araştırma hem de Tuzcu'nun çalışması karşılaştırıldığında yalnızca beş ortak isim tespit edilmiş¹⁰ olup bu sayı da

⁸ Recep Tuzcu, “Klasik Hadis Kitaplarında Rivayetleri Bulunan Antakyalı Hadis Âlimleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 8.

⁹ *Sünen*'de rivayeti de bulunan Ata b. Müslim el-Kûfî el-Haffâf isimli râvi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu râvi hakkında Antâkî nisbesi tespit edilememiştir. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430), “Sünne”, 10.

¹⁰ Bu isimler şu râvilerden oluşmaktadır: Ahmed b. İbrahim b. Fil, Heysem b. Cemil el-Antâkî, Ya'kûb b. Ka'b el-Halebî, Yusuf b. Esbat Ebi Ya'kûb, Yusuf b. Saîd b. Müsellem Ebu Ya'kûb. Daha detaylı bilgi için bk. Tuzcu, “Klasik Hadis Kitaplarında Rivayetleri Bulunan Antakyalı Hadis Âlimleri”.

çalışmamıza konu olan toplam râvi sayısının yaklaşık %18'ine tekabül etmektedir.

Antakya ve hadis konusundaki başka bir inceleme ise “İbn Hibbân'ın Antakya Rihlesi ve Burada Dinlediği Hocaları” ismini taşımaktadır. Bu çalışma İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) Antakya ziyaretini merkeze almaktadır. Bununla birlikte söz konusu çalışma incelendiğinde altı Antakyalı hocadan bahsedildiği ve bunlardan üçünün Antakya'ya sonradan geldiğini gösteren Bâlisî, Deylemî ve Dârimî nisbesiyle anıldığı görülmektedir.¹¹ Bu sayı ise bu çalışmada belirlenen râvilerin ancak yaklaşık %10'na tekabül etmekte olup çalışmamız bu açıdan da bir boşluğu dolduracaktır.

Araştırmamızda doküman tarama ve değerlendirme yöntemi esas alınmıştır. el-Mektebetü's-şâmile kullanılarak “أنطاكية” ibaresi taranmış ve özellikle “سكن أنطاكية” ve “نزل أنطاكية، نزيل أنطاكية” ifadesi dikkate alınmıştır. Bu ifadelerden ilkinin Antakya'ya yerleşen kişi hakkında ikincisinin ise Antakya'da belirli bir süre misafir olan (الضيف)¹² ancak bu misafirliği bir sıfat olabilecek mahiyet barındıran kimse hakkında kullanılmaktadır. Örneğin Ahmed b. Fîl el-Bâlisî'nin biyografisi için “أحمد بن إبراهيم بن فيل، البَالِسِيُّ،” başlığı kullanılmıştır.¹³ Buna göre Ahmed, Bâlis'ten olup Antakya'ya gelmiş ve orada kalmıştır. Hatta Antakya şehrinin imamı olarak nitelenen oğlu Hasan, doğrudan Antâkî nisbesiyle anılmıştır.¹⁴ Bu araştırma esnasında her iki ifadenin birbiri yerine kullanıldığı da görülmüştür. İbn Asâkir (öl. 571/1176), el-Hasan b. Haccâc b. Gâlib et-Taberânî'nin (öl. ?) biyografisinde سكن أنطاكية ifadesini kullanırken İbnü'l-

¹¹ Bu nisbeye sahip isimler: Hasan b. Ahmed b. İbrahim b. Fîl el-Bâlisî, Musa b. Muhammed b. Hâşim ed-Deylemî, Ahmed b. Ubeydullah, Abdullah ed-Dârimî'dir. Daha detaylı bilgi için bk. Ali Kaya, “İbn Hibbân'ın Antakya Risâlesi ve Burada Hadis Dinlediği Hocaları”, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (ts.).

¹² Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 11/658.

¹³ Ebû Muhammed Takiyyüddîn Abdülganî el-Cemmâîlî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân (Küveyt: el-Hey'etü'l-Âmme li'l-Înâyet bi't-Tıbb'a ve Neşri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Ulûmihimâ, 1437), 3/11.

¹⁴ el-Hasan b. Ahmed b. İbrâhim b. Fîl el-Bâlisî Ebû Tâhir, *Cüz'ü İbn fîl* (Kudüs: Matbaatü Masvadi, 1421), 31.

Adîm (öl. 660/1262) aynı râvi için أنطاكية نزيل lafzını tercih etmiştir.¹⁵ Bu durum da her iki kavramın birbirini yerine kullanılabildiğini göstermektedir.

1. Antakya'nın İlmî Ortamına Katkıda Bulunanlar: Kimler geldi?

Araştırmalarımız neticesinde girişte belirttiğimiz kriterlere uygun 25 râvi tespit edilmiştir. Hadis ilmiyle irtibat açısından bakıldığında bunlardan bir kısmının önemli isimler olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle söz konusu râvilerden bazı isimler, rivayetleri temel hadis kaynaklarında yer alan kimselerden oluşmaktadır. Bu isimlere; Heysem b. Cemil Ebû Sehl el-Antâkî (öl. 213/823),¹⁶ Osman b. Abdullah b. Muhammed b. Hurrezâz Ebû Amr el-Basrî (öl. 282/895),¹⁷ Ebü'l-Hasan Ahmed b. İbrâhîm b. Fîl el-Esedî el-Bâlisî el-Antâkî (öl. 284/897)¹⁸ gibi kişiler örnek olarak gösterilebilir. İncelememize konu olan râvilerden bir kısmının da hadis ilmi ile irtibatının diğerlerine nazaran daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek olarak da Bağdatlı olup Antakya'ya yerleşen Muhammed b. Hassân (öl. ?) isimli râvi zikredilebilir. Bu isim hakkında yalnızca İclî'nin (öl. 261/875) tevsiki bulunmaktadır.¹⁹ Bu durum da söz konusu râvinin hadis ilmi açısından yeteri kadar tanınırlığının bulunmadığına işaret etmektedir. Aşağıdaki paragrafta Antakya'ya dışarıdan gelip oraya yerleşen râvilerin "isim, memleket ve vefat" bilgileri bulunmaktadır.

Abbas b. Heysem el-Mısırî, Horasan, IV. Asır öncesi; Abdullah b. es-Sirrî el-Antakî ez-Zâhid, Medâin, III. Asır; Ahmed b. Ebi'n-Nu'mân el-Buhârî, Buhâra, IV. Asır öncesi; Ahmed b. İbrahim b. Fîl, Bâlis, 284/897; Ahmed b. Muhammed b. Ebî Hamdân, Kûfe, IV. Asır; Atâ b. Müslim el-

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Kemâluddîn Ömer İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî tarihi Haleb*, nşr. Süheyl Zekkâr (Dâru'l-Fikr, ts.), 5/2312; Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415), 13/52.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyerü alâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 10/396.

¹⁷ Cemmâîlî, *el-Kemâl*, 7/262.

¹⁸ Cemmâîlî, *el-Kemâl*, 3/12.

¹⁹ Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma'rifetü's-sıkkât min ricâli ehli'l-hadîs ve mine'd-du'afâi ve zikri mezâhibihim ve ahhâbihim*, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 2/235.

Kûfî el-Haffâf, Kûfe, 196/811; Hasan b. Abdullah b. Mansûr el-Bâlisî, Bâlis, IV. Asır öncesi; Hasan b. Haccâc b. Gâlib et-Taberânî ez-Zeyyât, Taberistan, IV. Asır; Hasan b. Mahbûb Ebû Ali, Bağdad, 261/874; Hasan b. Umeyye el-Bağdâdî, Bağdad, IV. Asır öncesi; Heysem b. Cemîl el-Antâkî, Bağdad, 215/830; Huzeyfe b. Katâde el-Mar'âşî, Şam, 207/822; Hüseyin b. Mûsâ b. İmrân er-Rakkî, Rakka, IV. Asır öncesi; Muhammed b. Gâlib b. Saîd, Rakka, 261-270/874-883 Muhammed b. Hasan, Bağdad, IV. Asır Öncesi; Muhammed b. İbrahim b. Kesîr es-Sûrî Ebü'l-Hasan, Sûr, 280/893; Muhammed b. Süleyman el-Cevherî, Basra, IV. Asır öncesi; Muhammed b. Yûsuf el-Mısırî, Mısır, IV. Asır öncesi; Musa b. Eyyub en-Nusaybî, Nusaybin, IV. Asır; Osman b. Abdullah b. Muhammed b. Hurrezâz, Taberistan, 282/895; Saîd b. Abdurrahman b. Abdülmelik el-Bağdâdî, Bağdad, III. Asır; Ya'kûb b. İshak el-Attâr, Basra, IV. Asır; Ya'kûb b. Ka'b el-Halebî, Haleb, IV. Asır; Yûsuf b. Esbât Ebû Ya'kûb, Kûfe, 195/810; Yûsuf b. Saîd b. Müsellem Ebû Ya'kûb, Misis, 265/878.

Antakya'nın, İslâm dünyasının ilk dört asırdaki coğrafi dağılımı dikkate alındığında Bilâdüşşam olarak nitelenen merkez coğrafyanın kuzeybatısına düşen bir uç şehir olduğu görülmektedir.²⁰ Bizans egemenliğinin söz konusu olan şehirlere yakınlığı ve Antakya'nın tarihi kimliği bu şehri göç edilme açısından daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda hadis ilminin gelişim seyri de dikkate alındığında Antakya'ya gelen isimlerin geldikleri şehirlerin dağılımının ortaya konulması anlamlı analizler yapılmasına olanak sağlayacaktır. Bu noktada özellikle II, III ve IV. asırda şehir/ilmî hareketlilik ilişkisi Antakya'ya gelen kimselerin hem teorik olarak sahip oldukları hadis birikimine hem de söz konusu hareketlilikteki temel motivasyonlarına işaret edebilecek veriler taşıyabilir. Bu konu hakkında elde edilen istatistiğe göre; Bağdat'ta beş

²⁰ Bilâdüşşam tabiri; Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün'ü içine almaktadır. Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2010).

(5),²¹ Basra'da 2 (iki),²² Kûfe'de 3 (üç),²³ Rakka'da 2 (iki)²⁴ ve Taberistan'da 2 (iki)²⁵ olmak üzere beş bağımsız şehirle birlikte sayısı 10'u bulan ve içerisinde Medâin, Sûr, Halep, Mısır, Buhâra, Misis ve Bâlis gibi yerler bulunan veriye ulaşılmıştır.

Bu verilere daha detaylıca bakıldığında genel olarak Antakya'ya yapılan göçlerin Doğu'dan Batı'ya şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mısır ve Sûr şehrinde gelen iki râvi de Antakya'ya güneyden de geldiğine işaret etmektedir. Doğu'dan yapılan göçlerde en uzak yerin Buhâra olduğu görülürken Taberistan'dan gelen iki râvinin de Antakya'daki hadisçi sayısına katkı sağladığı dile getirilmelidir. Bunlarla birlikte özellikle Irak bölgesi daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Irak bölgesi, hicrî ilk üç asırda ilim merkezi olma hüviyetine sahip İslâmî bölgelerin başında gelir. Bu seviyeye ulaşmasında bölgenin üç ana merkezi durumunda bulunan Basra, Kûfe ve Bağdat'ın önemli katkıları olmuştur.²⁶ "Diğerleri" kısmında yer alan Medâinli Abdullah b. es-Sirrî el-Antakî ez-Zâhid (öl. ?) de dikkate alındığında toplam 25 râviden 13'ünün Iraklı olduğu görülmektedir. Bu sayı toplam râvi sayısının %50'sinden fazlasına tekabül etmektedir. Irak'taki söz konusu şehirler arasında ise sırasıyla Bağdat, Kûfe ve Basra en fazla râvi sayısına sahiptirler. Irak'ın bu

²¹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/235; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temimî el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, nşr. Muhammed b. Abdülmuîd Hân (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1319/1973), 8/181, 9/236; Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 8/466; Ebû'l-Haccâc Cemaleddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 10/534.

²² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Riyad: Dâru'l-Sumeyî, 1420), 2/238; Cemmâilî, *el-Kemâl*, 7/262.

²³ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/374; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, 3/1064; Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1422), 9/251.

²⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, 6/2791; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, nşr. Beşâr Avvâd Mar'ûf (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423), 6/421.

²⁵ Osman'ın nisbeleri dikkate alındığında öncelikle Taberistanlı olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Basra'ya gelmiş ve Basrî nisbesiyle de anılmıştır. Zehebî, *Siyer*, 13/378; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/399.

²⁶ Musa Erkaya, "Hicri III. Asır İtibariyle Bağdat'ta Hadis Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 248.

konuda başat bir aktör olması râvilerin göç tarihleriyle de birlikte değerlendirilmelidir. Bu sebeple aşağıda râvilerin yaşadığı döneme dair bilgiler paylaşılacaktır. Elbette bu bilgilerin tespitinde Antakya'ya gelme vaktinden ziyade râvilerin yaşadıkları dönem esas alınmış, böylelikle söz konusu göçün muhtemel asrı tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle Antakya'ya gelen râvilerden ikisinin (2) II., on birinin (11) III., sekizinin (8) IV. asır öncesi ve dördünün (4) de IV. asır râvisi oldukları görülmektedir.

Antakya'ya gelen râvilerden bir kısmının vefat tarihleri net olarak kaydedilmişken²⁷ bir kısmında böyle olmamıştır. Bu ikinci kısmın vefat zamanları elde ettiğimiz delillerden hareketle yaklaşık olarak verilmiştir. Bu deliller arasında hocası,²⁸ akranı,²⁹ kendisinden nakilde bulunan kimselerin tespiti,³⁰ kendisini tenkit eden ilk münekkitler,³¹ şayet rivayeti söz konusu ise rivayetin yer aldığı en eski eserin tespiti³² gibi hususlar yer almaktadır. Örneğin Hasan b. Abdullah b. Mansûr el-Bâlisî (öl. ?) isimli râvi, hicrî 215/830 yılında vefat eden Heysem b. Cemîl el-Antâkî'den rivayette bulunmuştur.³³ Buna göre Hasan'ın III. asır râvileri arasında kabul edilmesi tabii bir durumdur. Râvilerin yaşadığı dönemle ilgili paylaşılan yukarıdaki bilgilere göre Antakya'ya gelen isimlerden ikisinin

²⁷ Bu duruma örnek olarak Yûsuf b. Esbât Ebî Ya'kûb, Ata b. Müslim el-Kûfî el-Haffâf örnek olarak gösterilebilir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/638; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 9/252.

²⁸ Hasan b. Haccâc ez-Zeyyât'ın Nesâî'den hadis aktardığına dair bk. Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/409.

²⁹ Musa b. Eyyûb en-Nusaybî'nin, 238 yılında vefat eden İshâk b. Râhûye ile akran olduğuna dair bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd: Meclisi Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1271), 5/227.

³⁰ Ebû Hâtîm'in, Muhammed b. Yusuf el-Mısırî'den rivayeti için bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/120.

³¹ Buhârî, Abdullah b. es-Sirrî'yi tanımadığını söylemektedir. Bu değerlendirme de Abdullah'ın IV. asır öncesi râvilerinden olduğunu göstermektedir. Buhârî'nin değerlendirmesi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, nşr. Muhammed Abdulmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 3/397.

³² Hicrî 310 yılında vefat eden Ebû Bîşr ed-Dûlâbî'nin, Ahmed b. İbrahim b. Fil'den rivayeti için bk. Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd Dulâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1421), 3/2/517, 661.

³³ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 2/56.

ikinci asır dördünün de dördüncü asırda vefat eden râviler oldukları ifade edilmişti. Bu durum, mevzubahis asırlarda dışarıdan gelecekler açısından III. asra göre Antakya'nın daha cazip bir yer olmadığına işaret olarak okunabilir.

Yukarıdaki istatistikte yer alan III. ve IV. asır öncesi râvi sayısının toplamı 20'dir. Bu sayı toplam râvi sayısının %80'ine tekabül etmektedir. Bu durumu yorumlamadan önce IV. asır öncesi ifadesinin her ne kadar ilk başta ilk üç asrın tamamını zihinlere getirme ihtimali söz konusu olsa da gerçekte durumun farklılık arz ettiği dile getirilmelidir. Çünkü söz konusu grupta yer alan isimlerin genellikle ya III. asra denk gelen bir sened ilişkisi veya bu asırda yaşayan herhangi bir ismin akranı olduğu görülmektedir. Heysem b. Cemîl ve öğrencisi Hasan ile ilgili yukarıdaki açıklamalar bu duruma açıklık getirmektedir. Bu konuda başka bir örnek ise İbn Adî'nin eserinde yer alan ve içerisinde Antakya'ya gelen Muhammed b. Süleyman el-Cevherî'nin bulunduğu senedir. Hicrî 365 yılında vefat eden İbn Adî'nin hocasının hocası tabakasında bulunan Muhammed'in III. asır râvisi olarak kabul edilmesi teknik olarak mümkündür.³⁴ Bu değerlendirmeler ışığında Antakya'ya yerleşen râviler için III. asrın önemli bir zaman dilimi olduğu anlaşılmaktadır.

İncelemeye konu olan râvilerin genelinin memleketleri³⁵ günümüzde Irak ve Suriye olarak tanınan bölgedir. Bu bölge hem siyaseten hem de İslâm'ın ilk asırlarında yaşanan ilmî gelişmeler dikkate alındığında merkezî konuma sahiptir. Antakya gibi Sugûr ya da Avâsım olarak isimlendirilen bir coğrafyaya râvilerin geliş sebepleri merak uyandırmaktadır. İlgili râviler üzerine yaptığımız araştırmalardan, onlardan herhangi birinin resmî bir görev için geldiklerine ya da bulundukları bölgedeki herhangi bir olayın onları bir göçe zorladığına dair veri elde edilememiştir. Ancak yine de bu konuda bazı değerlendirmeler yapılabilir.

³⁴ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmecid-Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1418), 3/585.

³⁵ Bazı râvilerin ikiden fazla memlekete nispet edildikleri görülmektedir. Ancak çalışmamızda; râvi, Irak dışındaki bir bölgeye de nispet edilse Irak bölgesinin hadis ilmine beşiklik etmesi sebebiyle nisbe hesabında Irak dikkate alınmıştır.

Ahmed b. İbrahim b. Fil el-Bâlisî açısından Antakya'nın asıl memleketi olan Bâlis'e göre daha büyük bir bölge olması ve burada ilmî faaliyetlerine devam etmesi, hatta oğlunun Antakya mescidine imamlık yapacak kadar itibar kazanması Antakya'nın bu açılardan cazip olduğunu göstermektedir.³⁶

Heysem b. Cemîl'in çeşitli yerlerde bulunmakla birlikte Antakya'ya da gelmesi ve buradaki ilmî faaliyetleri, onun pek çok Antâkî nisbeli öğrencilere sahip olmasını sağlamıştır. Bu isimlere Muhammed b. İshâk b. Yezid el-Antakî, Ca'fer b. Muhammed el-Haffâf al- Antâkî, İshak b. Mansur b. Behram, Zekeriya b. İdris el-Antâkî, Zekeriye b. Eyyûb el-Antâkî, Zekeriya b. Yahya el-Antâkî gibi isimler örnek olarak gösterilebilir.³⁷ "Muhaddisu Antakya" olarak da nitelenen³⁸ Heysem, Ahmed b. Hanbel'in hocasıdır. Heysem aynı zamanda İmam Mâlik'in (öl. 179/795) de talebeleri arasındadır.³⁹ Böylesi renkli bir ilmî çevrede bulunan Heysem'in sahip olduğu ilmi yaymak üzere Antakya şehrine geldiği değerli bir varsayımdır.

III. asrın başlarında yaşanan mihne hadisesi toplum içerisinde çeşitli huzursuzluklara sebep olmuştur.⁴⁰ Çünkü bu esnada ulema sorguya çekilmiş hatta Ahmed b. Hanbel gibi bazı isimler de ağır yaptırım ve işkencelere maruz kalmıştır. İşte bu vasatta merkezden uzak olma ya da başka sebeplere istinaden Antakya'nın bazı kimseler için daha cazip bir yer haline geldiği düşünülebilir. Muhammed b. Süleyman el-Cevherî'nin hikayesi bu ihtimali zihinlere getirmektedir. Buna göre o, Ahmed b.

³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/488.

³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/53, 8/399; Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî Ebû Avâne, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muharrec alâ Sahîhi Muslim* (Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1435), 2/165; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî tarihi Haleb*, 3/1510, 8/3815-3832; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 13/125.

³⁸ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Kitâbu Tezkirati'l-huffâz*, nşr. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/266.

³⁹ Yusuf Savaş, *Ebû Sehl Heysem b. Cemîl el-Antakî (v.213/823)'nin Hayatı ve Rivayet Ettiği Hadisler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 210.

⁴⁰ Bazı alimlerin yaşadıkları şehri terk ederek başka beldelere taşınmaları bu huzursuzluklardan birisidir. Konu ile ilgili olarak bk. Halil Arslan, *Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 203, 292.

Hanbel'e Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili sorular⁴¹ yöneltmiş, onun da bu konuda ortaya atılan bid'at görüşlerden sakınması gerektiğini söylediği nakledilmiştir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'e yöneltilen bu sorular önemli bir veri olup ilgili râvinin de gündeminde mihne hadisesinin bulunduğunu ve bu konuda ne yapması gerektiğini tam olarak bilemediğini göstermektedir. Ayrıca Muhammed b. Süleyman el-Cevherî'nin râvisi Ahmed b. Muhammed b. Harun, söz konusu bilgi alışverişinin Antakya'da gerçekleştiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴²

2. Antakya'ya Gelen Râvilerin İlmî Açıdan Tanınırlıkları

İncelemeye konu olan râviler hakkında iki noktanın ön plana çıktığı önceki bölümde vurgulanmıştı. Bunlar; râvilerin, memleketleri ve yaşadıkları dönem şeklindekiydi. Bulgularımız söz konusu râvilerin daha çok ilk memleket açısından Irak ve civarına ait olduklarını göstermekteydi. Yaşadıkları dönem itibariyle de hadis ilminin zirve dönemine takâbül eden III. asır râvileri arasındaydılar. Çünkü bu iki hususiyet hadislerin tasnif edilerek temel kaynakların oluştuğu dönem ve zemine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), İbn Hanbel, Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875) vb. gibi hadis ilminde otorite âlimler bu dönemde yaşamıştır. İlmî açıdan bakıldığında ise söz konusu kimseler hadisleri eserlerinde zikretmeden önce sıhhat kaygısı gütmüş bu da onların ciddi bir ricâl bilgisi birikimine sahip olmalarını sağlamıştır. *Müsned* müellifi Ahmed İbn Hanbel ya da üç farklı tarih kitabına sahip Buhârî bu durumun en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Bu vasatta III. asır, herhangi bir râvi için tanınırlık açısından önemli imkânlar sağlamış olmaktadır. Tersine bir ifadeyle hakkında yeterli bilgi ya da değerlendirmenin bulunmadığı isimlerin hadis ilmi ile irtibatı arzu edilen derecede değildir. Bu başlık altında araştırmamızın konusu olan râvilerin ricâl tenkidi ve hadis rivayet ameliyesindeki konumlarını tespit edecek analizler yapılmaktadır.

⁴¹ Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta, *el-İbâne an şerî'ati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırakı'l-mezmûme*, nşr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415), 5/310, 6/35.

⁴² İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, 5/310.

Râvinin tanınan bir kimse olması hadis ilmi açısından aranan bir vasıf olup bir cerh sebebi olarak cehâlet, ta'n noktalarındandır. Söz konusu cehalet; mechulü'l-ayn, mechulü'l-hâl şeklinde temelde iki kısma ayrılmıştır. Bu kavramlar, râvinin kim olduğunun ve rivayet faaliyetleri içerisinde bulunup-bulunmadığının tespit gayretinin neticesi olarak kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle râvi; tanınmıyorsa mechulü'l-ayn şayet kendisinden iki veya daha fazla kimse rivayet ettiği halde hakkında cerh ve ta'dille ilgili bir hüküm bulunmuyorsa da mechulü'l-hâl denir.⁴³ Bu duruma ilaveten tanınırlık açısından ilave bir durum daha söz konusu olup bu da şöhrettir. Bu şöhret bazen râvinin cerh-ta'dîl açısından tenkidine yer bırakmayacak derecede kabul görmüş otorite âlimlerin ya da isimlerin şöhretidir. Ancak şöhret sahibi her râvinin böyle olduğunu kabul etmek doğru değildir. Yani kişi meşhur olabilir fakat bu şöhreti kendisini tenkid dışında tutmaz. Dahası doğrudan tadilini gerektirmez. Dolayısıyla tanınırlık açısından kast edilen husus râvinin, rivayet ağında başka bir ifadeyle hadis ya da hadis ilmi ile ilgili diğer eserlerde rivayetlerinin bulunup-bulunmaması ile alakalıdır.

2.1. Ricâl Tenkidi Açısından Antakya'ya gelen Râviler

Rivayetin kabul ve reddinde öncelikle senedin, akabinde de metnin incelenmesi önemli bir merhale olup sened tenkidi de özünde senedde yer alan râvilerin güvenilirliklerinin ortaya konulmasını amaç edinmektedir.⁴⁴ İsnad kontrol sistemi olarak isimlendirilmesi mümkün olan bu faaliyetler cerh-ta'dîl ilmini meydana getirmiş bununla da sağlam hadis metnine ulaşmak hedeflenmiştir.⁴⁵ Bir râvinin rivayetin kabul edilmesi de onun adalet ve zabt sıfatına sahip olduğu anlamını taşımaktadır. Adalet ve zabt sıfatı genel olarak kişinin hem kim olduğunu hem de ricâl tenkidi açısından tanınan, dininde ve ilminde güvenilir bir kimse olduğunu ifade

⁴³ Daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fi tawdîhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Rahilî (Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1422), 125-126; Bünyamin Erul, "Ta'n", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/39/558-560.

⁴⁴ Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Senet Tenkidi* (İstanbul: Elif Yayınları, 2015), 23-24.

⁴⁵ Emin Aşıkkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/7/394.

etmektedir.⁴⁶ Ayrıca rivayetin kabul ve reddinde önemli bir husus da râviler arasındaki ilmî irtibatı ortaya çıkararak ilim alışverişini tespit etme ve tabakalar arasında inkıta'nın bulunup-bulunmadığının belirlenmesiyle alakalıdır.⁴⁷ Bu bilgilerden sonra şimdi Antakya'ya gelen râvilerin ricâl tenkidi açısından değerlendirilmeleri yapılacaktır.

Araştırmaya konu olan râvilerden bir kısmı hakkında herhangi bir ricâl tenkit değerlendirmesi tespit edilememiştir. Bu isimlere Hasan b. Abdullah b. Mansûr el-Bâlisî, Ya'kûb b. İshâk el-Attâr, Ahmed b. Ebî'n-Nu'mân el-Buhârî gibi isimleri örnek verebiliriz. Haklarında değerlendirme tespit edilemeyen râvi sayısı sekiz olup toplam râvi sayısının yaklaşık %30'una tekabül etmektedir.⁴⁸ Buna ilaveten bazı râviler hakkında da çok kısıtlı değerlendirmeler bulunmaktadır. Söz konusu değerlendirmeler arasında râvinin ricâl tenkidi açısından durumunu açık bir şekilde ortaya koyan teknik tabirler olduğu gibi daha genel ifadelerle nitelenen isimler de bulunmaktadır. Örneğin Hasan b. Mahbûb el-Bağdâdî hakkında Zehebî'nin (öl. 748/1348) "O, az hadis rivayet eder (mukıl)." şeklindeki ifadesi genel bir ifade şeklinde değerlendirilebilir.⁴⁹ Buna göre Hasan'ın rivayet sayısı açısından değerlendirmesi yapılmış olup onun güvenilir ya da mecruh bir kimse olduğuna dair sarîh bir ifade dile getirilmemiştir. Buna ilaveten söz konusu ibare Hasan'ın hadis rivayeti ile ilgisinin zayıflığını da göstermektedir.⁵⁰ Bu konuda başka bir

⁴⁶ Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Salâhiddin b. Musa Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Mukaddimetü İbnu's-Salâh*, nşr. Nureddin İtr (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1406), 104-105.

⁴⁷ Tabaka bilgisinin hadis ilmi ve tarihi açısından faydaları için bk. Emin Aşıkkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2007), 11-12.

⁴⁸ Bu isimlere Hasan b. Abdullah b. Mansûr el-Bâlisî, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Hamdân, Hüseyin b. Musa b. İmrân er-Rakkî örnek olarak gösterilebilir.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/317.

⁵⁰ Bu kavram birkaç farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilki muksirûn ifadesinin zıddı olup hadis sayısı binden az olan hakkındadır. Bir diğer kullanım ise mutlak olarak hadis rivayeti az olan kişi ile ilgilidir. Son kullanım ise kendisinden sadece bir kişinin nakilde bulunduğu ismi nitelemektedir. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2009), 207. Yaptığımız incelemeye göre Hasan'ın birden fazla râvisi olmakla birlikte az sayıda rivayeti bulunmakta, bu rivayetler de genellikle İbn Ebî'd-Dünyâ'nın eserlerinde yer almaktadır. Bu çerçevede "mukıl" ifadesi ikinci anlamda kullanılmıştır denilebilir. Ancak İbn Ebî'd-Dünyâ'nın sınırlı rivayetler

örnek ise Abbas b. Heysem el-Mısri olup İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) bu râvi hakkında "Babam, ondan Antakya'da sema etti." ifadesiyle⁵¹ yetinmektedir. Buna karşın Yusuf b. Esbât Ebû Ya'kûb isimli râvinin İclî tarafından sika ifadesiyle değerlendirildiği, Huzeyfe b. Katâde el-Mar'aşî'nin de İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında "Âbidlerden olup, Antakya'da oturdu, kendisinden hadis rivayet edildi." ifadeleriyle⁵² nitelendiği görülmektedir. Şu durumda Antakya'ya yerleşen râvilerden bir kısmı hakkında değerlendirme bulunmazken bir kısmı hakkında ise çok kısıtlı tenkit ifadeleri görülmektedir. Bunlara karşın araştırmaya konu olan râvilerin yaklaşık yarısının da yeterli derecede tanındığı ve tenkide konu olduğu tespit edilmiştir.

Antakya'ya Bâlis'ten gelen Ahmed b. İbrahim b. Fîl, Nesâî'nin (öl. 303/915) kendisinden nakilde bulunduğu bir kimse olup⁵³ iffeti ve verâ'sı ile zikrolunmuştur.⁵⁴ Daha sonra Antakya'da imamlık⁵⁵ da yapacak olan Hasan'ın babası Ahmed hakkında la be'se bih,⁵⁶ sika,⁵⁷ sadûk⁵⁸ ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca Antakya mescid imamlığına oğlu uygun bulunan Ahmed'in de halk nezdinde muteber bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Atâ b. Müslim el-Kûfi el-Haffâf, İbn Hibbân'a göre sikâ kimselerin rivayetlerine muvafakat etme şartıyla kendisiyle ihticac edilebilen bir râvidir.⁵⁹ Aslında o, Atâ'ya hem *Kitâbü'l-mecrûhîn* hem de *Kitâbü's-sikât* isimli eserinde yer vermiştir.⁶⁰ *Sikât*'ta aleyhte herhangi bir değerlendirme

üzerinden baskın râvi olması üçüncü kullanımı da tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/217.

⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/215.

⁵³ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *Tesmiyetü Meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Ellezîne semî'a Minhum ve Zikrû'l-Müdellesîn*, nşr. Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423), 57.

⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 71/17.

⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/488.

⁵⁶ Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali ellezîne semia minhum ve zikrû'l-müdellesîn*, 57.

⁵⁷ Cemmâîlî, *el-Kemâl*, 3/12.

⁵⁸ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1406), 77.

⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/155.

⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/113; *es-Sikât*, 7/255.

dile getirmezken *Mecrûhîn*'de onun cerhine dair kanaat ortaya koymuştur. Bu cerhin temel sebebiyse münker rivayetlerde bulunmasıdır. Ona göre söz konusu problemlili nakiller, kitaplarını gömmesi ve akabinde de tevehhümle nakilde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla özünde sâlih bir kimse olan Atâ, İbn Hibbân'a göre zabt-ı sadrı zayıf bir râvidir. Buhârî tarafından tanınmayan⁶¹ bu isim hakkında tevsik ve taz'ife dair muhtelif değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerden birisi İbn Hanbel'e ait olup *muztaribü'l-hadîs* şeklindedir.⁶² Bu tenkit, İbn Hibbân'ın kanaatine benzemektedir. Onun hakkındaki başka bir cerh ifadesi ise Bezzâr'a (öl. 292/905) ait olup rivayetlerinde mütâbaat bulunmadığından haber vermektedir.⁶³ Hakkındaki başka bir değerlendirme ise zayıf ifadesidir.⁶⁴ Bunun dışında onun hakkında sika⁶⁵ ifadesi de kullanılmıştır. Bu râvi hakkındaki değerlendirmeler arasından İbn Hibbân'ın kanaat ve açıklamalarının diğer değerlendirmeler dikkate alındığında Atâ'nın durumunu isabetli bir şekilde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

İsmi Antakya ile anılan râvilerden en meşhurları arasında Heysem b. Cemîl el-Antâkî gelmektedir. Münekkitlerin Heysem hakkındaki genel kanaati tevsik olmakla birlikte onun cerhe konu olacak çeşitli lafızlarla da nitelendiği görülmektedir.⁶⁶ Yine öncelikle Zehebî'nin kanaati verilecek olursa o "Sika ancak münkerleri ve garip rivayetleri olan birisidir."⁶⁷ Bu ifade Heysem'in âdil olduğunu ancak yer yer problemlili rivayetler de aktarabildiğini göstermektedir. Ayrıca Zehebî'nin başka eserlerinde Heysem hakkında "Hüccet-sâlih, Hâfız lehû menâkiru ve garâibü, Hâfız-

⁶¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/476.

⁶² Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 5/302.

⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabri Abdülhâlık eş-Şâfiî (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988), 18/9/94.

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/238.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/238.

⁶⁶ Heysem hakkındaki tevsik ifadeleri için bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî İbn Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl* (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422), 3/3/371; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/335; Ebû Hafs Ömer İbn Şâhin, *Târîhu esmâ'i's-sikât mimmen nukile anhumü'l-ilm* (Küveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404), 253.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Ahmed ez-Zehebî, *Divânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* (Mekke: Mektebetü Nahdatü'l-Hadîse, 1387), 422.

imâmü'l-kebîr, Sebt"⁶⁸ gibi ifadeler de kullandığı görülmektedir. Söz konusu problemlerin sebepleri irdelendiğinde İbn Adî'nin (öl. 365/976) ilgili râvi hakkında kasıt olmaksızın hatalı nakillerde bulunduğunu söylediği görülmektedir.⁶⁹ Onun bu değerlendirmesi muhtemel zabt zayıflığına işaret etmektedir. Buradan hareketle olsa gerek İbn Hacer (öl. 852/1449) de öncesinde sika bir kimse olarak nitelenen Heysem'in daha sonra zabtındaki kötüleşme sebebiyle terk edildiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Ancak *Tahrir* müellifleri "O, mutlak olarak tevsik edildi, hakkındaki zabt değişikliğine dair münekkithlerin herhangi bir değerlendirmesini göremedik."⁷¹ diyerek İbn Hacer'e eleştiri yöneltmektedirler. Bu noktada hem İbn Adî'nin hem de Zehebî'nin değerlendirmesi her ne kadar *Tahrir* müelliflerinin istediği düzeyde bir cevap olmasa da İbn Hacer'in kanaatini destekleyen bir delildir.

Bu konuda değinmek istediğimiz başka bir isim ise Osman b. Abdillâh b. Muhammed'dir. Osman, Zehebî tarafından iki farklı yerde Antakya'nın âlimi ve Antakya'nın muhaddisi ifadesiyle nitelenmektedir.⁷² Başka değerlendirmelerde de çokça rihle yaptığına işaret eden "zû rihle" ve yine hadis ilmindeki vukufiyetini gösteren hadis direklerinden biridir şeklinde ifadelerle de anılmıştır.⁷³ Bunlar dışında hakkındaki tevsik ifadeleri⁷⁴ Osman'ın sika bir kimse olduğunu göstermekte, sahip olduğu birikimle Antakya'daki hadis kültürüne katkısı olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivayetiün fi'l-kütübî's-sitte*, nşr. Ahmed Muhammed Nemr Hatîb-Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıbleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye & Mevsû'âtü Ulûmi'l-Kur'an, 1992), 2/344; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, nşr. Nureddin İtr, ts., 2/716; ez-Zehebî, *Siyer*, 10/396.

⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/400.

⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 577.

⁷¹ Şuayb el-Arnaût-Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 4/50.

⁷² Zehebî, *Tezkirati'l-huffâz*, 2/148; *Siyer*, 13/378.

⁷³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 38/421; Ahmed b. el-Mübârek el-Erbîlî İbnü'l-Müstevfî, *Nebâhatü'l-beledi'l-hâmil bi-men veredehû mine'l-emâşil (Târîhu İrbil)* (Dâru'r-Reşîd, 1400), 2/187.

⁷⁴ Osman hakkındaki bazı tevsik ifadeleri için bk. Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali ellezîne semia minhum ve zikrû'l-müde'llisîn*, 92; Cemmâilî, *el-Kemâl*, 7/263; İbn Hacer, *Takrîb*, 385.

Her ne kadar bazı isimler hakkında az sayıda tenkit bulunsa da yapılan tenkitlerin genellikle tevsik'e dair olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte cerh'le alakalı değerlendirmelerin de hem râvî'nin adalet hem de zabt sıfatlarına yönelik sarf edildiği görülmektedir. Genel itibarıyla bakıldığında ise elde edilen sarîh değerlendirmeler umumî olarak râvîlerin tevsik'ine yöneliktir.

Abdullah b. es-Sirî el-Antâkî İbn Hibbân'a göre Ebû İmrân isimli kişiden uydurma rivayet aktarmakla nitelenmektedir.⁷⁵ Yine her ne kadar ona göre Abdullah'ın isminin ancak bilinmesi için zikredilmesi gerekse de Zehebî, adı geçen râviyi sadûk ifadesi ile nitelemiş⁷⁶ ve en azından adaletine dair şüphe bulunmadığını hissettirmiştir. Bu bağlamda zikredeğimiz başka bir râvî ise Muhammed b. Süleyman el-Cevherî olup İbn Hibbân'a göre bu râvî, rivayetleri kalb etmektedir. Dolayısıyla ona göre bu isimle ihticac asla caiz değildir.⁷⁷

Adalet sıfatına yönelik eleştiri dile getirilen râvîlerden ikisi de itikadî açıdan tenkit edilmiştir. Bu isimlerden ilki teşeyyû'de aşırı gitmekle nitelenen Muhammed b. İbrahim es-Sûrî⁷⁸ iken diğeri Ya'kûb b. Ka'b el-Halebî olup hem İclî hem de Zehebî tarafından sünî tarafına vurgu yapılmıştır.⁷⁹ Şu durumda genel olarak bakıldığında daha önce bazı isimler hakkında değerlendirme bulunmayanlar hariçte bırakılırsa Antakya'ya gelen isimlerin çoğunlukla adalet sıfatını haiz oldukları dile getirilmelidir.

Zabt sıfatı açısından Atâ b. Müslim el-Haffâf ve Heysem b. Cemîl'in tenkide maruz kaldığı görülmektedir. Atâ'nın kitaplarını gömdükten sonra ihticacı batıl olacak derecede hatalı rivayette bulunduğu dair değerlendirme İbn Hibbân'a aittir.⁸⁰ Bu tenkit, Atâ'nın zihnî melekesinde ciddi kusurlar bulunduğunu göstermektedir. İbn Adî'nin ise Heysem'in, rivayette çeşitli hatalar yaptığı ancak burada kasıt taşımadığına dair bir

⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/527-28.

⁷⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/577.

⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/328.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 3/449.

⁷⁹ İclî, *Ma'rîfetü's-sîkât*, 2/373; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/395.

⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/113.

kanaate yakın olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹ Her ne kadar *Tahrir* yazarları kabul etmese de İbn Hacer'in, Heysem'in zihnî melekisinde bozulma bulunduğu dair değerlendirmesi⁸² İbn Adî'nin tespit ettiği hatalar için bir gerekçe sunmaktadır. Çeşitli tevsik lafızlarıyla onun sika olduğunu ifade eden Zehebî de münkerlerine dikkat çekmekle birlikte İbn Adî'nin değerlendirmelerini sahiplenmiş gözükmektedir.

Netice itibarıyla Antakya'ya gelen râvilerden yaklaşık yarısı herhangi bir münekkidin tenkidine uğramamış, bazıları hakkında da çok kısıtlı değerlendirmeler tespit edilmiştir. Diğer râvilerin ise tenkid süzgecinden geçtiği, genel olarak tevsik edilen kimseler olduğu ve aralarında metruk sayılabilecek kimselerin de bulunduğu görülmektedir. Antakya'nın dışarıdan gelen muhaddislere ev sahipliği yapması ve onların hadis ilmine dair birikimleri, bu şehre hadis ilmi açısından katkılarının ne olduğu sorusunun da sorulmasını gerektirmektedir. Bir sonraki başlıkta bu konu incelenmektedir.

2.2. İlmî Faaliyetleri Açısından Antakyalı Râviler

Araştırmada ele alınan râviler hakkında yapılan incelemeler, onlardan bir kısmının ilmî yönlerini ortaya koyan çeşitli bulgular sunmaktadır. Söz konusu veriler, onların Antakya'ya hangi birikimle geldikleri, orada ne gibi faaliyetlerde bulunduklarına dair fikir yürütülmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle İbn Hanbel'in Heysem b. Cemîl hakkındaki değerlendirmesine bakmak istiyoruz.

İbn Hanbel, Heysem'i değerlendirirken "O, Bağdat'ta ashâb-ı hadistendir."⁸³ demektedir. Ashâb-ı hadistendir ifadesinin aynı şekilde İbn Hacer tarafından da kullanıldığı görülmektedir.⁸⁴ Daha önce de zikredildiği üzere Heysem'in vefat tarihi hicrî 215/830 yılıdır. Heysem'in yaşadığı dönem olan II. ve III. asırda Irak bölgesindeki hadis faaliyetlerinin yoğunluğu dikkate alındığında Heysem'in ilmî açıdan çok avantajlı bir ortamda yaşadığı görülecektir. Başka bir ifadeyle Antakya

⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/400.

⁸² Şuayb el-Arnaût-Beşâr Avvâd Ma'rûf, *Tahrîr*, 4/50.

⁸³ İbn Hanbel, *el-İlel ve Ma'rîfetü'r-ricâl*, 3/72.

⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 577.

şehirinde yaşayan insanlar Heysem üzerinden de Irak'taki hadis birikimine sahip olma imkânını elde etmişlerdir.

Atâ b. Müslim el-Kûfî de bu bağlamda zikredilebilir. Daha önce de ifade edildiği üzere onun, kitaplarını gömdüğü ancak kitapları olmadan gerçekleştirdiği rivayetlerinde de ihticac dışında kalacak derecede hatalı nakillerde bulunduğu aktarılmaktadır. Bu ibare söz konusu râvinin birden fazla kitaba sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Buhârî, Atâ hakkında el-Kâss da denildiğini⁸⁵ temrîz sîgasıyla dile getirmektedir. Onun kıssacı olarak anılması da dikkate alındığında, Antakya'da geniş sayılabilecek bir kitleye hitap etme potansiyeline sahip olduğu varsayılabilir.

Yûsuf b. Saîd b. Müsellem Ebû Ya'kûb isimli râvinin de musannif olduğu ifade edilmektedir. Zehebî onu tanıtırken "İmam, hâfız, hüccet, musanniftir."⁸⁶ demektedir. Özellikle hicrî 265/878 yılında vefat ettiği de dikkate alındığında hadis ilminin çok hareketli olduğu bir dönemde, münekkitler tarafından güçlü ifadelerle tevsik edilen bir ismin Antakya'ya gelmesi önemli bir kazanımdır.

Antakya'ya gelen râvilerin öncelikle bu şehirdeki daha sonra da civar beldelerdeki ilmî faaliyetlerine de değinmek istiyoruz. Esasında bu faaliyetlerin tespiti Antakya özelinde âlim/râvi hareketliliğinin şehre ilmî katkısını ortaya koyacak veriler sunmaktadır. Bu bağlamda Hasan b. Ümeyye el-Bağdâdî hakkındaki "Antakya ehli ondan rivayette bulundu."⁸⁷ değerlendirmesi önemlidir. Bu değerlendirme Antakya ehlinin ona teveccüh gösterdiğini ve hadis ilmine dair yoğun faaliyetlerin bulunduğu Irak'taki ilmî birikimi elde etme fırsatı yakaladığını göstermektedir. Yine Abbas b. Heysem el-Mısırî hakkında İbn Ebî Hâtim'in "Babam ondan Antakya'da semâ etti."⁸⁸ ifadesi de bu bağlamda kayda geçirilmelidir. Antakya bölgesini de içine alan bu civara Sugûr ismi verildiği daha önce zikredilmişti. İncelemeye konu olan bazı râvilerden de Ehl-i Sugûr yani bu civarda yaşayan ilim tâlipleri tarafından rivayetlerde

⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 6/476.

⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, 12/622.

⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/181.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/217.

bulunulduğu dile getirilmektedir. Ya'kûb b. Ka'b el-Halebî, Mûsâ b. Eyyûb en-Nusaybî⁸⁹ gibi râviler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Şimdi çeşitli isimler üzerinden Antakya'ya gelen râvilerin ilmî faaliyetlerine farklı açılardan bakılacaktır.

2.3. Rivayet Faaliyetleri Üzerinden Antakya'ya Gelen Râviler

Çalışmada ele alınan isimlerden bazılarının temel hadis kaynakları müellifleri ile ilmî irtibatları görülmektedir. Bu irtibat söz konusu râvilerden bir kısmı ile güçlü iken diğer kısmında çok az rivayet aktarma şeklinde olabilmektedir. Bununla birlikte burada dikkat edilmesi gereken husus, sonradan gelmekle birlikte adı Antakya ile anılan isimlerin temel hadis kaynaklarının rivayet ağlarındaki varlıklarıdır.

Taberânî'nin (öl. 360/971) eserleri, araştırmamızın kapsamına giren râvilerden rivayet barındırma açısından diğer eserlere göre daha fazla ön plana çıkmaktadır. Söz konusu durumun muhtemel sebepleri arasında Taberânî'nin hem yaşadığı bölgenin Bilâd-ı Şam olması hem de Şamlıların rivayetlerini toplamak için özel gayret sarf etmesi zikredilebilir. Bu noktada *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat*, *el-Mu'cemü'l-sağîr* ve *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eserler zikredebilir.⁹⁰ Buna ilaveten Ebû Avâne'nin (öl. 316/929) *Müstahrec*'i⁹¹ ile Hâkim en-Nîsabûrî'nin (öl. 405/1014) *Müstedrek*'inde⁹² de yer yer Antakya'ya gelen râvilerin rivayetleri bulunmaktadır. Rivayetlerin yer aldığı başka eserler arasında ise İbn

⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/161, 284.

⁹⁰ Taberânî'nin Antakya'ya gelen isimlerden nakillerine dair bk. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Ebu Mu'az Tarık b. İvadullah Muhammed-Ebu'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415), 1/136, 3/380; Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1410), 4/327; Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405), 1/34, 52; Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 10/230.

⁹¹ Ebu Avâne'nin Antakya'lı Osman b. Hürrezâz'dan nakilleri için bk. Ebû Avâne, *Müstahrec*, 1/233, 376, 2/124, 5/130.

⁹² Örnekler için bk. Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhain*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 1/298, 358, 3/387, 412.

Ebi'd-Dünyâ'nın (öl. 281/894); *el-Verâ'*,⁹³ *et-Tevbe*,⁹⁴ İbnü'l-Ca'd'ın (öl. 230/844-45) *Müsned*,⁹⁵ İbn Ebî Âsım'ın (öl. 287/900) *el-Cihâd*,⁹⁶ Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*,⁹⁷ Tahâvî'nin (öl. 321/933) *Şerhu Meâni'l-âsâr*,⁹⁸ *Şerhu Müşkili'l-âsâr*⁹⁹ ve İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'i¹⁰⁰ yer almaktadır. Nadiren de olsa usûl ve suâlât türü eserlerde de nakiller bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Osman b. Abdillâh b. Hürrezâz ile İbn Maîn arasındaki “Şu'be'nin hadislerini kimden yazayım? diye sordum. O da Ali b. el-Ca'd'dan yaz.”¹⁰¹ dedi şeklindeki diyalog zikredilebilir. Yine aynı şekilde Râmhürmüzî'nin (öl. 360/971) eserinde yer verdiği rivayetlerden “İlmi, yazıyla kayıt altına alın.” hadisi de içerisinde Antakyalı bir râvi bulunan nakildir.¹⁰²

Antakya'ya gelen isimlerin Antâkî nisbeli bazı isimlerle de ilim alışverişi görülmektedir. Ca'fer b. Muhammed el-Haffâf el-Antâkî,¹⁰³ Muhammed b. Ahmed b. el-Velîd b. Berd,¹⁰⁴ Zekeriyâ b. Eyyûb el-Antâkî¹⁰⁵ gibi isimler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. el-Antâkî nisbesini aldığı halde incelememize konu olan isimlerin farklı şehirlerde

⁹³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Vera'*, nşr. Muhammed b. Hamed el-Hamûd (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1408), 49.

⁹⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe*, nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhim (Mısır: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 70.

⁹⁵ Ali İbnü'l-Ca'd, *Müsnedü İbni'l-Ca'd*, nşr. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410), 280.

⁹⁶ Ebû Bekr İbnü'n-Nebîl İbn Ebî Âsım, *Kitâbü'l-Cihâd*, nşr. Ebû Abdurrahman b. Müsâid b. Süleyman er-Râşid (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1409), 2/667.

⁹⁷ Ebû Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmünîm Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), “Nikâh”, 34.

⁹⁸ Ebû Ca'fer Ahmed et-Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Seyyid Cadelhak-Muhammed Zührî en-Neccâr (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1414), 3/133.

⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim Abdullah İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 10/309, 359.

¹⁰⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr. Esad Muhammed Tayyib (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 2/648.

¹⁰¹ Ebü'l-Hasen Alî ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, nşr. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî (Riyad: y.y., 1427), 221.

¹⁰² Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen el-Fârisî er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddişü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, nşr. Muhammed Muhibbiddin Ebu Zeyd (Dâru'z-Zehâir, 2016), 372.

¹⁰³ Ebû Avâne, *Müstahrec*, 2/165, 20/145.

¹⁰⁴ Ebû Avâne, *Müstahrec*, 4/272, 20/148.

¹⁰⁵ Ebû Avâne, *Müstahrec*, 17/306.

bu nisbesi zikredilerek hadis rivayetinde bulunduğu görülmektedir. Örneğin el-Hasan b. Abdullah b. Mansûr b. Habîb el-Antâkî, Heysem b. Cemîl el-Antâkî'den hem Dımeşk hem de Mısır'da rivayette bulunmuştur.¹⁰⁶ Bu durum şehirlerarası ilmî alışverişteki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Antakya, tarih boyunca insanların ilgisini çekmiş medeniyetler beşiği bir şehirdir. Bu durum İslâmî dönem için de geçerlidir. Antakya'nın özellikle hicrî ilk asırlarda sınır şehri olması onu daha da önemli hale getirmiştir. Bu çalışmada, Antakya şehrine sonradan gelmiş ve bu şehirle anılmış râviler araştırılmıştır. Ancak Antakya'ya sonradan gelen ya da orada belirli bir zaman kalan isimlerin araştırılması Antakyalı râvilerle ilgili başka çalışmalarla bu açılardan farklılıklar taşımaktadır. Bu durum, tespit edilen isimler karşılaştırıldığında da görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız Antakya ve hadis bağlamındaki araştırmaları tamamlayıcı bir özelliğe sahip olup alandaki bir boşluğu doldurmaktadır.

Yirmi beş râvinin incelendiği bu araştırmada söz konusu isimlerin önemli bir kısmının bu günkü Irak bölgesine ait olduğu görülmektedir. Irak'a ilaveten Şam bölgesi de dikkate alındığında araştırmaya konu olan râvilerin genel olarak hadis ilminin yoğun bir şekilde hayat bulduğu coğrafyadan geldikleri görülmektedir. Ancak bununla birlikte bugünkü İran bölgesinden gelen râvilerin de varlığı Horasanlı bazı isimlerin de Antakya şehrinde hadis ilmi ile meşgul olduklarını göstermektedir. İşaret edilen râvî hareketliliği III. asırda yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte II. asrın sonlarında da bazı isimler yer almaktadır. Dolayısıyla Antakya'daki hadis faaliyetleri için II. asrın sonları ve III. asrın başları önemli zaman aralığıdır. Her ne kadar incelenen râvilerin niçin göç ettiğine dair net bir değerlendirme yapılamasa da muhtemel sebepler arasında; rihle düşüncesi, mihne vakası, Sugûr bölgesi olması sebebiyle cihad ya da bu bölgenin İslamîleşmesine katkı sağlama düşüncesi, daha büyük bir yerleşim yerinde bulunma amacı gibi hususlar zikredilebilir.

¹⁰⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 13/125.

Antakya'ya gelen râvilerden yaklaşık üçte biri hakkında herhangi değerlendirme tespit edilememiştir. Haklarında değerlendirme bulunan isimlerin ise genel olarak sika kimselerden oluştuğu görülmüştür. Bununla birlikte uydurma rivayet aktarmakla suçlanan ve bid'at ehli olduğu dile getirilen birer râvi bulunmaktadır. Aynı şekilde bazı râvilerin de çeşitli eleştirilere maruz kaldıkları veya rivayetlerinde problemler bulunduğu dair iddialara ulaşılmıştır.

Hadis kaynaklarında yer alma açısından Antakya'ya gelen râvilerin özellikle Taberânî'nin eserinde görüldüğü tespit edilmiştir. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında onun aynı bölgeden olması ve bölgeyle ilgili eser telif etmesi önemli bir husustur. Buna ilaveten adı geçen râvilere muasırları olsun ya da olmasın bazı müellifler tarafından eserlerinde yer verilmiştir. Fakat bir iki örnek haricinde *Kütüb-i Sitte* gibi temel hadis kaynaklarında yer almadıkları da görülmüştür.

Kaynakça

- Açıkel, Yusuf. *Hadisler Uğrunda İlmî Seyahetler/Rihle*. Ankara: Nobel Yayın, 3. Basım, 2020.
- Arslan, Halil. *Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Ateş, Ali Osman. "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Alimleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2002).
- Aşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/349-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cerh-ve-tadil>
- Aşıkkutlu, Emin. "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2007), 5-18.
- Avcı, Casim. "Sugûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sugur>
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2009.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1422.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. nşr. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabri Abdülhâlik eş-Şâfiî. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulum ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Târîhü'l-kebîr*. nşr. Muhammed Abdulmuîd Han. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dairetü Maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Cemmâîlî, Ebû Muhammed Takiyyüddîn Abdülganî. *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân. 10 Cilt. Kuveyt: el-Hey'etü'l-Amme li'l-Înâyet bi'l-Tıbbâ'a ve Neşri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Ulûmihimâ, 1437.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî. *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. nşr. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdirrahman el-Cüreysî. Riyad: y.y., 1427.
- Dulâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd. *el-Künâ ve'l-esmâ*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1421.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muharrec alâ Sahîhi Muslim*. 24 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1435.
- Ebû Tâhir, el-Hasan b. Ahmed b. İbrâhim b. Fîl el-Bâlisî. *Cüz'ü İbn fîl*. Kudüs: Matbaatü Masvadî, 1421.
- Erkaya, Musa. "Hicri III. Asır İtibariyle Bağdat'ta Hadis Faaliyetlerine Genel Bir Bakış". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008).
- Erul, Bünyamin. "Ta'n". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/558-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tan--hadis>
- Evgin, Abdülkâdir. "Tarsuslu Hadis Âlimlerinin Rivayetlerinde Ahlakî Motifler". *Türkiye Diyanet Vakfı*.
- Evgin, Abdülkâdir. İlk Dönem Tarsuslu Hadis Âlimleri. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2011.

- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen. *Târîhu medîneti Dimaşk*. nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed. *el-İbâne an şer'ati'l-fıraķı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fıraķı'l-mezmûme*. nşr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî. 9 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Meclisi Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1271.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî. *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'azîm*. nşr. Esad Muhammed Tayyib. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebîl. *Kitâbü'l-Cihâd*. nşr. Ebû Abdirrahman b. Müsâid b. Süleyman er-Râşid. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1409.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-Vera'*. nşr. Muhammed b. Hamed el-Hamûd. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1408.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *et-Tevebe*. nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhim. Mısır: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker*. nşr. Abdullah b. Dayfillah er-Rahilî. Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1422.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşid, 1406.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl*. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422.

- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtım et-Temimî el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. nşr. Muhammed b. Abdülmuîd Hân. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1319/1973.
- İbn Hibbân. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Sumeyi', 1420.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim Abdullah. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. nşr. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer. *Târîhu esmâ'i's-şikât mimmen nuķile anhumü'l-ilm*. Küveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Salâhiddin b. Musa Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnu's-Salâh*. nşr. Nureddin İtr. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1406.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer. *Bugyetü't-taleb fî tarihi Haleb*. nşr. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Ca'd, Ali. *Müsnedü İbni'l-Ca'd*. nşr. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410.
- İbnü'l-Müstevfî, Ahmed b. el-Mübârek el-Erbîlî. *Nebâhatü'l-beledi'l-hâmil bi-men veredehû mine'l-emâsîl (Târîhu İrbil)*. 2 Cilt. Dâru'r-Reşîd, 1400.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-şikât min ricâli ehli'l-hadîs ve mine'd-ḡu'afâi ve zikri mezâhibihim ve aḡbârihim*. nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405.
- Kaya, Ali. "İbn Hibbân'ın Antakya Risâlesi ve Burada Hadis Dinlediği Hocaları". *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (ts.).
- Köycü, Erdoğan. "Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan 'er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs'in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 407-423.
- Kutlay, Halil İbrahim. *Hadiste Senet Tenkidi*. İstanbul: Elif Yayınları, 2015.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddîn. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1422.
- Nazlıgöl, Hâbil. "Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fî Talebi'l- Hadis)". *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 13-37.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Hasan Abdülmünîm Şelebi. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Tesmiyetü Meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Ellezîne semî'a Minhum ve Zikrû'l-Müdellesîn*. nşr. Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423.
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen el-Fârisî. *el-Muhaddisü'l-fâşil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. nşr. Muhammed Muhibbiddin Ebu Zeyd. Dâru'z-Zehâir, 2016.
- Sahillioğlu, Halil. "Antakya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 228-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/antakya>
- Savaş, Yusuf. *Ebû Sehl Heysem b. Cemîl el-Antakî (v.213/823)'nin Hayatı ve Rivayet Ettiği Hadisler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbâd: Dairetü'l-Maârif'il-Osmâniyye, ts.
- Şuayb el-Arnaût-Beşşâr Avvâd Ma'ruf. *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. nşr. Ebu Muaz Tarık b. İvâdullah Muhammed-Ebu'l-Fadl Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü's-sağîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1410.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed. *Şerhu me'âni'l-âşâr*. nşr. Muhammed Seyyid Cadelhak-Muhammed Zührî en-Neccâr. 5 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1414.
- Tomar, Cengiz. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 311-315. TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--suriye#1>
- Tuzcu, Recep. "Klasik Hadis Kitaplarında Rivayetleri Bulunan Antakyalı Hadis Âlimleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 25.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Basım, 2024.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Avâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/avasim>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Ahmed. *Divânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. Mekke: Mektebetü Nahdati'l-Hadîse, 1387.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivayetün fi'l-kütübi's-sitte*. nşr. Ahmed Muhammed Nemr Hatîb-Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kıbleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye & Mevsû'âtu 'Ulûmi'l-Kur'an, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*. nşr. Nureddin İtr. 2 Cilt, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitâbu Tezkirati'l-huffâz*. nşr. Zekerîyya Umeyrât. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtî'l-meşahiri ve'l-a'lâm*. nşr. Beşâr Avvâd Ma'ruf. 17 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fi naqdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyerü alâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût-Hüseyn el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.